

Znowelizowana lista lektur

w podstawie programowej języka polskiego
z komentarzem

Szkoła ponadpodstawowa

Ministerstwo
Edukacji i Nauki

ORE OŚRODEK
ROZWOJU
EDUKACJI

Znowelizowana lista lektur

w podstawie programowej języka polskiego
z komentarzem

Szkoła ponadpodstawowa

Ośrodek Rozwoju Edukacji
Warszawa 2021

Redakcja językowa i korekta

Karolina Strugińska

Projekt okładki, layout

Barbara Jechalska

Redakcja techniczna i skład

Wojciech Romerowicz

Ośrodek Rozwoju Edukacji

Warszawa 2021

Wydanie I

Publikacja jest rozpowszechniana na zasadach licencji

Creative Commons Uznanie Autorstwa – Użycie Niekommercyjne (CC BY-NC)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/pl/>

Ośrodek Rozwoju Edukacji

Aleje Ujazdowskie 28

00-478 Warszawa

tel. 22 345 37 00

www.ore.edu.pl

Spis treści

Znowelizowana lista lektur dla szkoły ponadpodstawowej	4
Komentarz	10
Zmiany wprowadzone na liście lektur	10
Zakres podstawowy	10
Zakres rozszerzony	11
Komentarz dydaktyczny	13
1) Teksty odnoszące się do historii	13
2) Kształcenie retoryczne	17
3) Filozofia na lekcjach języka polskiego	26

Znowelizowana lista lektur dla szkoły ponadpodstawowej

Lektura obowiązkowa	
ZAKRES PODSTAWOWY	ZAKRES ROZSZERZONY
<ol style="list-style-type: none"> 1) <i>Biblia</i>, w tym fragmenty: <i>Księgi Rodzaju</i>, <i>Księgi Hioba</i>, <i>Księgi Koheleta</i>, <i>Pieśni nad Pieśniami</i>, <i>Księgi Psalmów</i>, <i>Apokalipsy św. Jana</i>; 2) Jan Parandowski, <i>Mitologia</i>, część I: <i>Grecja</i>; 3) Homer, <i>Iliada</i> (fragmenty), <i>Odyseja</i> (fragmenty); 4) Sofokles, <i>Antygona</i>; 5) Horacy – wybrane utwory; 6) <i>Bogurodzica</i>; <i>Lament świętokrzyski</i> (fragmenty); <i>Legenda o św. Aleksym</i> (fragmenty); <i>Rozmowa Mistrza Polikarpa ze Śmiercią</i> (fragmenty); 7) <i>Kwiatki świętego Franciszka z Asyżu</i> (fragmenty); 8) <i>Pieśń o Rolandzie</i> (fragmenty); 9) Gall Anonim, <i>Kronika polska</i> (fragmenty); 10) Dante Alighieri, <i>Boska komedia</i> (fragmenty); 11) Jan Kochanowski, wybrane pieśni, w tym: <i>Pieśń IX ks. I</i>, <i>Pieśń V ks. II</i>; psalmy, w tym <i>Psalm 13</i>, <i>Psalm 47</i>; <i>Tren IX, X, XI, XIX</i>; <i>Odprawa posłów greckich</i>; 12) Piotr Skarga, <i>Kazania sejmowe</i> (fragmenty); 13) wybrane wiersze następujących poetów: Daniel Naborowski, Jan Andrzej Morsztyn, Mikołaj Sęp-Szarzyński; 14) Jan Chryzostom Pasek, <i>Pamiętniki</i> (fragmenty); 15) William Szekspir, <i>Makbet</i>, <i>Romeo i Julia</i>; 16) Moliere, <i>Skąpiec</i>; 17) Ignacy Krasicki, <i>Hymn do miłości ojczyzny</i>, wybrane satyry; 18) Franciszek Karpiński, wybór sielanek i liryki religijnej; 19) Adam Mickiewicz, <i>Oda do młodości</i>; wybrane ballady, w tym <i>Romantyczność</i>; wybrane sonety z cyklu <i>Sonety krymskie</i> oraz inne wiersze; <i>Konrad Wallenrod</i>; <i>Dziady</i> cz. III; 20) Juliusz Słowacki, <i>Kordian</i>, wybrane wiersze, w tym <i>Grób Agamemnona</i> (fragmenty), <i>Testament mój</i>; 21) Zygmunt Krasiński, <i>Nie-Boska komedia</i>; 22) Cyprian Kamil Norwid, wybrane wiersze; 23) Bolesław Prus, <i>Lalka</i>, <i>Z legend dawnego Egiptu</i>; 24) Eliza Orzeszkowa, <i>Gloria victis</i>; 25) Henryk Sienkiewicz, <i>Potop</i>; 26) Adam Asnyk, wybór wierszy; 27) Fiodor Dostojewski, <i>Zbrodnia i kara</i>; 28) wybrane wiersze następujących poetów: Jan Kasprówicz, Kazimierz Przerwa-Tetmajer, Leopold Staff; 	<p>Utwory określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Arystoteles, <i>Poetyka</i>, <i>Retoryka</i> (fragmenty); 2) Platon, <i>Państwo</i> (fragmenty); 3) Arystofanes, <i>Chmury</i>; 4) Wergiliusz, <i>Eneida</i> (fragmenty); 5) św. Augustyn, <i>Wyznania</i> (fragmenty); 6) św. Tomasz z Akwinu, <i>Suma teologiczna</i> (fragmenty); 7) François Rabelais, <i>Gargantua i Pantagruel</i> (fragmenty); 8) Michel de Montaigne, <i>Próby</i> (fragmenty); 9) Jan Kochanowski, <i>Treny</i> (jako cykl poetycki); 10) William Szekspir, <i>Hamlet</i>; 11) wybrane utwory poetyckie z romantycznej literatury europejskiej, w tym wybrane wiersze angielskich poetów jezior; 12) Juliusz Słowacki, <i>Lilla Weneda</i>; 13) Cyprian Kamil Norwid, <i>Bema pamięci żałobny rapsod</i>, <i>Fortepian Szopena</i>, <i>Czarne kwiaty</i> (fragmenty), <i>Promethidion</i> (fragmenty); 14) realistyczna lub naturalistyczna powieść europejska (Honoré de Balzac, <i>Ojciec Goriot</i> lub Charles Dickens, <i>Klub Pickwicka</i>, lub Mikołaj Gogol, <i>Martwe dusze</i>, lub Gustaw Flaubert, <i>Pani Bovary</i>); 15) Stanisław Wyspiański, <i>Noc listopadowa</i>; 16) Franz Kafka, <i>Proces</i> (fragmenty); 17) Michaił Bułhakow, <i>Mistrz i Małgorzata</i>; 18) Stanisław Ignacy Witkiewicz, <i>Szewcy</i>; 19) Bruno Schulz, wybrane opowiadania z tomu <i>Sklepy cyrkonowe</i>; 20) Tadeusz Konwicki, <i>Mała Apokalipsa</i>; 21) Jorge Luis Borges, wybrane opowiadanie; 22) Janusz Głowacki, <i>Antygona w Nowym Jorku</i>; 23) Sławomir Mrożek, wybrane opowiadania; 24) wybrane eseje następujących autorów: Jerzego Stempowskiego, Gustawa Herlinga-Grudzińskiego, Zbigniewa Herberta, Zygmunta Kubiaka, Jarosława Marka Rymkiewicza (co najmniej po jednym utworze); 25) wybrane teksty z aktualnych numerów miesięczników oraz kwartalników literackich i kulturalnych.

Lektura obowiązkowa	
ZAKRES PODSTAWOWY	ZAKRES ROZSZERZONY
<p>29) Stanisław Wyspiański, <i>Wesele</i>;</p> <p>30) Władysław Stanisław Reymont, <i>Chłopi</i> (tom I – <i>Jesień</i>);</p> <p>31) Stefan Żeromski, <i>Rozdziobią nas kruki, wrony...</i>, <i>Przedwiośnie</i>;</p> <p>32) Witold Gombrowicz, <i>Ferdydurke</i> (fragmenty);</p> <p>33) wybrane wiersze następujących poetów: Bolesław Leśmian, Julian Tuwim, Jan Lechoń, Maria Pawlikowska-Jasnorzewska, Kazimiera Iłłakowiczówna, Julian Przyboś, Józef Czechowicz, Krzysztof Kamil Baczyński, Tadeusz Gajcy;</p> <p>34) Tadeusz Borowski, <i>Proszę państwa do gazu, Ludzie, którzy szli</i>;</p> <p>35) Gustaw Herling-Grudziński, <i>Inny świat</i>;</p> <p>36) Hanna Krall, <i>Zdążyć przed Panem Bogiem</i>;</p> <p>37) wybrane wiersze następujących poetów: Stanisław Baliński, wybrane wiersze z okresu emigracyjnego, Kazimierz Wierzyński, wybrane wiersze z okresu emigracyjnego, Czesław Miłosz, wybrane wiersze, w tym z tomu <i>Ocalenie</i>, oraz <i>Traktat moralny</i> (fragmenty), Tadeusz Różewicz, Miron Białoszewski, Jarosław Marek Rymkiewicz, Wisława Szymborska, Zbigniew Herbert, wybrane wiersze, w tym z tomów <i>Pan Cogito</i> oraz <i>Raport z obłąkanego Miasta</i>, Halina Poświatowska, Stanisław Barańczak, Jan Polkowski, Wojciech Wencel;</p> <p>38) Albert Camus, <i>Dżuma</i>;</p> <p>39) George Orwell, <i>Rok 1984</i>;</p> <p>40) Józef Mackiewicz, <i>Droga donikąd</i> (fragmenty);</p> <p>41) Sławomir Mrożek, <i>Tango</i>;</p> <p>42) Marek Nowakowski, <i>Raport o stanie wojennym</i> (wybrane opowiadanie); <i>Góra „Edek”</i> (z tomu <i>Prawo preii</i>);</p> <p>43) Jacek Dukaj, <i>Katedra</i> (z tomu <i>W kraju niewiernych</i>);</p> <p>44) Antoni Libera, <i>Madame</i>;</p> <p>45) Andrzej Stasiuk, <i>Miejsce</i> (z tomu <i>Opowieści galicyjskie</i>);</p> <p>46) Olga Tokarczuk, <i>Profesor Andrews w Warszawie</i> (z tomu <i>Gra na wielu bębenkach</i>);</p> <p>47) Ryszard Kapuściński, <i>Podróże z Herodotem</i> (fragmenty);</p> <p>48) wybrane utwory okresu stanu wojennego;</p> <p>49) powojenna piosenka literacka – wybrane utwory Jacka Kaczmarskiego, Wojciecha Młynarskiego, Agnieszki Osieckiej oraz wybrane teksty Kabaretu Starszych Panów, a także utwory w wykonaniu Ewy Demarczyk.</p>	

Lektura uzupełniająca	
W każdej klasie obowiązkowo dwie pozycje książkowe w całości lub we fragmentach, na przykład:	
ZAKRES PODSTAWOWY	ZAKRES ROZSZERZONY
<ol style="list-style-type: none"> 1) Sofokles, <i>Król Edyp</i>; 2) Mikołaj z Wilkowiecka, <i>Historyja o chwalebnyim Zmartwychwstaniu Pańskim</i> (fragmenty); 3) <i>Kronika Książąt Polskich</i>, oprac. Jerzy Wojtczak-Szyszkowski; 4) <i>Dzieje Tristana i Izoldy</i> (fragmenty); 5) Giovanni Boccaccio, <i>Sokół</i>; 6) Mikołaj Rej, <i>Żywot człowieka poczciwego</i> (fragmenty); 7) Andrzej Frycz Modrzewski, <i>O poprawie Rzeczypospolitej</i> (fragmenty); 8) Miguel de Cervantes y Saavedra, <i>Przemysłny szlachcic Don Kichote z Manczy</i> (fragmenty); 9) Wespazjan Kochowski, <i>Psalmodia polska</i> (wybór psalmów); 10) Wacław Potocki, <i>Transakcja wojny chocimskiej</i> (fragmenty z części I); 11) Ignacy Krasicki, <i>Monachomachia</i> (fragmenty); 12) Stanisław Trembecki, Franciszek Kniaźnin, wybrane utwory; 13) Jędrzej Kitowicz, <i>Opis obyczajów za czasów panowania Augusta III</i> (fragmenty); 14) Julian Ursyn Niemcewicz, <i>Powrót pośła</i>; 15) Stanisław Staszic, <i>Przestrogi dla Polski</i> (fragmenty); 16) Juliusz Słowacki, <i>Beniowski</i> (fragmenty), <i>Listy do Matki</i> (fragmenty); 17) Aleksander Fredro, <i>Śluby panieńskie</i>; 18) Johann Wolfgang Goethe, <i>Cierpienia młodego Wertera</i> (fragmenty), <i>Faust</i> (fragmenty); 19) George Byron, <i>Giaur</i> (fragmenty); 20) Adam Mickiewicz, <i>Dziady</i> część IV; 21) Eliza Orzeszkowa, <i>Nad Niemnem</i>; 22) Maria Konopnicka, wybór wierszy; 23) Henryk Sienkiewicz, <i>Listy z podróży do Ameryki</i> (fragmenty); 24) Stefan Żeromski, <i>Echa leśne</i>, <i>Ludzie bezdomni</i>; 25) Zofia Nałkowska, <i>Granica</i>; 26) Tadeusz Peiper, wybór wierszy; 27) Joseph Conrad, <i>Lord Jim</i>; 28) Anna Kamieńska, Anna Świrszczyńska, Julia Hartwig, Stanisław Grochowiak, Ryszard Krynicki, Edward Stachura, Adam Zagajewski, wybór wierszy; 	<ol style="list-style-type: none"> 1) Erazm z Rotterdamu, <i>Pochwała głupoty</i> (fragmenty); 2) Tomasz Morus, <i>Utopia</i> (fragmenty); 3) Pedro Calderon de la Barca, <i>Życie snem</i>; 4) Wolter, <i>Kandyd, czyli optymizm</i> (fragmenty); 5) Jean-Jacques Rousseau, <i>Nowa Heloiza</i> (fragmenty); 6) wybrane utwory epickie okresu romantyzmu: Józef Ignacy Kraszewski, <i>Stara baśń</i>, Victor Hugo, <i>Nędznicy</i>, Edgar Allan Poe, wybrane opowiadanie; Henryk Rzewuski, <i>Pamiętki Soplicy</i> (fragmenty); 7) Władysław Stanisław Reymont, <i>Chłopi</i> (tom II – <i>Zima</i>); 8) Aldous Huxley, <i>Nowy wspaniały świat</i>; 9) Gabriela Zapolska, <i>Moralność pani Dulskiej</i>; 10) Gustaw Herling-Grudziński, <i>Wieża</i>; 11) Florian Czarnyszewicz, <i>Nadberezyńcy</i>; 12) Bohumil Hrabal, wybrane opowiadania; 13) Wiesław Myśliwski, <i>Widnokrąg</i>; 14) Julian Strykowski, <i>Austeria</i>; 15) Umberto Eco, <i>Imię róży</i>; 16) Zofia Kossak-Szczucka, <i>Błogosławiona wina</i>; 17) Ferdynand Antoni Ossendowski, <i>Mocni ludzie</i>, <i>Ludzie</i>, <i>zwierzęta</i>, <i>bogowie</i>; 18) Krystyna Lubieniecka-Baraniak, <i>Gdy brat staje się katem</i>; 19) wybrane wiersze poetów polskich i obcych; 20) wybrana powieść polska i obca z XX lub XXI wieku; 21) wybrany dramat polski i obcy z XX lub XXI wieku; 22) Jan Paweł II, <i>Przekroczyć próg nadziei</i> (fragmenty), <i>Tryptyk rzymski</i>, <i>Pamięć i tożsamość</i> (fragmenty), <i>Fides et ratio</i> (fragmenty); 23) Karol Wojtyła, <i>Przed sklepem jubilera</i>; 24) Stefan Wyszyński, <i>Zapiski więzienne</i>; 25) Paweł Zuchniewicz, <i>Ojciec wolnych ludzi</i>. <i>Opowieść o Prymasie Wyszyńskim</i> lub inne utwory literackie wybrane przez nauczyciela.

Lektura uzupełniająca	
W każdej klasie obowiązkowo dwie pozycje książkowe w całości lub we fragmentach, na przykład:	
ZAKRES PODSTAWOWY	ZAKRES ROZSZERZONY
29) Kazimierz Moczarski, <i>Rozmowy z katem</i> (fragmenty); 30) Zofia Nałkowska, <i>Przy torze kolejowym</i> (z tomu <i>Medaliony</i>); 31) Witold Pilecki, <i>Raport Witolda</i> ; 32) Wiesław Kielar, <i>Anus mundi</i> ; 33) Jan Józef Szczepański, <i>Święty</i> ; 34) Zofia Kossak-Szczucka, <i>Pożoga. Wspomnienia z Wołynia 1917–1919</i> ; 35) Tadeusz Różewicz, <i>Kartoteka</i> ; 36) Józef Czapski, <i>Na nieludzkiej ziemi</i> (fragmenty); 37) Leopold Tyrmand, <i>Dziennik 1954</i> (fragmenty); 38) Jarosław Iwaszkiewicz, wybrane opowiadanie; 39) Stanisław Lem, <i>Wizja lokalna</i> ; 40) John Ronald Reuel Tolkien, <i>Władca pierścieni. Drużyna pierścienia</i> ; 41) Samuel Beckett, <i>Czekając na Godota</i> ; 42) Friedrich Dürrenmatt, <i>Wizyta starszej pani</i> ; 43) Eugène Ionesco, <i>Lekcja</i> lub inne utwory literackie wybrane przez nauczyciela.	

Zalecane dzieła teatralne i filmowe:

- 1) *Amadeusz*, reż. Miloš Forman;
- 2) *Dekalog*, reż. Krzysztof Kieślowski – wybrane filmy z cyklu;
- 3) *Dziady*, reż. Konrad Swinarski;
- 4) *Elektra*, reż. Piotr Chołodziński;
- 5) *Emigranci*, reż. Kazimierz Kutz;
- 6) *Kartoteka*, reż. Krzysztof Kieślowski;
- 7) *Kordian*, reż. Jerzy Englert;
- 8) *Lawa. Opowieść o „Dziadach” Adama Mickiewicza*, reż. Tadeusz Konwicki;
- 9) *Moralność pani Dulskiej*, reż. Tomasz Zygadło;
- 10) *Nad Niemnem*, reż. Zbigniew Kuźmiński;
- 11) *Noc listopadowa*, reż. Andrzej Wajda;
- 12) *Noce i dnie*, reż. Jerzy Antczak;
- 13) *Rewizor*, reż. Jerzy Gruza;
- 14) *Rękopis znaleziony w Saragossie*, reż. Wojciech Jerzy Has;
- 15) *Iwona, księżniczka Burgunda*, reż. Zygmunt Hübner;
- 16) *Sanatorium pod Klepsydrą*, reż. Wojciech Jerzy Has;
- 17) *Śluby panieńskie*, reż. Andrzej Łapicki;
- 18) *Wizyta starszej pani*, reż. Jerzy Gruza;
- 19) *Ziemia obiecana*, reż. Andrzej Wajda;
- 20) *Przerwanie działań wojennych*, reż. Juliusz Machulski.

Teksty polecane do samokształcenia:

- 1) *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów*, red. Jerzy Bralczyk;
- 2) Jan Białostocki, *Sztuka cenniejsza niż złoto. Opowieść o sztuce europejskiej naszej ery*;
- 3) Jan Błoński, *Język właściwie użyty. Szkice o poezji polskiej drugiej połowy XX wieku*;
- 4) Grażyna Borkowska, *Pozytywiści i inni*;
- 5) *Człowiek Grecji*, red. Jean-Pierre Vernant;
- 6) *Człowiek renesansu*, red. Eugenio Garin;
- 7) Włodzimierz Dłubacz, *O kulturę filozofii*;
- 8) Umberto Eco, *Sztuka i piękno w średniowieczu*;
- 9) Karol Estreicher, *Historia sztuki w zarysie*;
- 10) *Formy i normy, czyli poprawna polszczyzna w praktyce*, red. Katarzyna Kłosińska;
- 11) Keith Houston, *Książka. Najpotężniejszy przedmiot naszych czasów zbadany od deski do deski*;
- 12) Johan Huizinga, *Jesień średniowiecza*;
- 13) Jacques Le Goff, *Człowiek średniowiecza*;
- 14) Czesław Jaroszyński i Piotr Jaroszyński, *Kultura słowa. Podstawy retoryki klasycznej*;
- 15) Piotr Jaroszyński, *Człowiek i nauka. Studium z filozofii kultury*;
- 16) Karl Jaspers, *Idea uniwersytetu*;
- 17) Władysław Kopaliński, *Słownik mitów i tradycji kultury*;

- 18) Teresa Kowalik, Przemysław Słowiński, *Królewski dar. Co Polska i Polacy dali światu*;
- 19) Jacek Kowalski, *Niezbędnik Sarmaty*;
- 20) Jakub Z. Lichański, *Retoryka. Historia – Teoria – Praktyka*, t. I i II;
- 21) Tadeusz Lubelski, *Historia kina polskiego. Twórcy, filmy, konteksty*;
- 22) Jan Miodek, *Słownik ojczyzny polszczyzny*;
- 23) Anna Nasiłowska, *Literatura okresu przejściowego 1975–1996*;
- 24) *O polską kulturę humanistyczną. Z Mieczysławem Albertem Krąpcem OP rozmawia Piotr Stanisław Mazur*;
- 25) Maria Ossowska, *Ethos rycerski i jego odmiany*;
- 26) *Popularna encyklopedia mass mediów*, pod red. J. Skrzypczaka;
- 27) *Praktyczna stylistyka nie tylko dla polonistów*, red. Edyta Bańkowska i Agnieszka Mikołajczuk;
- 28) Ryszard Przybylski, *Klasycyzm, czyli prawdziwy koniec Królestwa Polskiego*;
- 29) Zbigniew Raszewski, *Krótką historią teatru polskiego*;
- 30) Teresa Skubalanka, *Historyczna stylistyka języka polskiego. Przekroje*;
- 31) Stanisław Stabryła, *Starożytna Grecja*;
- 32) Anna Świderkówna, *Hellenika. Wizerunek epoki od Aleksandra do Augusta; Rozmowy o Biblii*;
- 33) *Wielka encyklopedia Polski*, t. 1. i 2.;
- 34) Władysław Tatarkiewicz, *Historia filozofii; Dzieje sześciu pojęć; Droga przez estetykę*;
- 35) Mieczysław Tomaszewski, *Muzyka w dialogu ze słowem. Próby, szkice, interpretacje*;
- 36) Lidia Winniczuk, *Ludzie, zwyczaje, obyczaje starożytnej Grecji i Rzymu*.

Komentarz

Zmiany wprowadzone na liście lektur

Koncepcja kształcenia w zakresie języka polskiego w szkole podstawowej oraz ponadpodstawowej opiera się na dwóch zasadniczych założeniach:

1. formacyjnym i tożsamościowym, polegającym na wejściu w osobisty dialog z kano-
nem określającym podstawy tożsamości kulturowej (wspólnotowej i indywidualnej)
oraz międzypokoleniowego kodu znaczeń i wartości. W zakresie kształcenia literac-
kiego i doboru lektur – edukacja polonistyczna w świetle podstawy programowej
zorientowana jest na kształcenie umiejętności rozpoznawania „alfabetu kultury”,
aktywnego uczestnictwa w kulturze i jej współkreowania, co służy poznawaniu sie-
bie, innych i świata oraz odnajdywaniu w nim swego miejsca, a także umiejętności
zaznaczania go w relacjach do tradycji oraz do współczesności. Utwory literackie
i teksty kultury zostały dobrane pod kątem funkcji formacyjnej i osobowościowo-
twórczej, są również reprezentatywne zarówno dla tradycji, jak i współczesności.
Literatura pełni także funkcję czynnika aksjologicznego, skłaniając do dostrzega-
nia wartości obecnych w utworach. Szkolna edukacja wprowadza ucznia w świat
wartości, kształtuje jego tożsamość etyczną;
2. pragmatycznym, opartym na kształceniu umiejętności posługiwania się słowem
w różnych sytuacjach i celach, w mowie i piśmie. Oprócz zagadnień dotyczących
kształcenia językowego podstawa programowa wprowadza konieczność kształcenia
umiejętności retorycznych. Ten filar nauczania języka polskiego wyposaża każdego
ucznia w umiejętności ważne w dalszym życiu zarówno osobistym, jak i zawodowym,
bowiem daje narzędzia komunikacji, uczy myślenia i rozumowania, porządkowania
myśli i sprawnego, celowego oraz skutecznego posługiwania się językiem.

Zmiany w obrębie listy lektur respektują te założenia podstawy programowej kształcenia
ogólnego z zakresu języka polskiego.

Zakres podstawowy

Z listy lektur obowiązkowych na poziomie podstawowym wykreślono tylko jedną po-
zycję, tj. poezję Marcina Świetlickiego.

Na liście lektur uzupełniających dodano następujące pozycje:

- a) przykłady literatury epistolograficznej: Juliusza Słowackiego *Listy do Matki* oraz Hen-
ryka Sienkiewicza *Listy z podróży do Ameryki* – oba teksty we fragmentach;
- b) lekturę dotyczącą Kresów: *Pożoga. Wspomnienia z Wołynia 1917–1919* Zofii
Kossak-Szczuckiej;
- c) literaturę wspomnieniową dotyczącą II wojny światowej: *Anus mundi* Wiesława
Kielara, *Raport Pileckiego* Witolda Pileckiego;

- d) literaturę filozoficzną, egzystencjalną dotyczącą etyki, aksjologii i moralności: Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei* (fragmenty);
- e) *Zapiski więzienne* Stefana Wyszyńskiego jako dokument czasów zniewolenia Polski przez system komunistyczny;
- f) twórczość poetów: Ryszarda Krynickiego i Adama Zagajewskiego;
- g) pozycje z zakresu literatury *fantasy*, z silnie zarysowanym systemem wartości, zgodnym z wpisaniem do podstawy programowej: *Władca pierścieni. Drużyna pierścienia* J.R.R. Tolkiena;
- h) opowiadania Jarosława Iwaszkiewicza ze względu na ich artyzm.

Zakres rozszerzony

Z lektur obowiązujących na poziomie rozszerzonym usunięto:

- a) mitologię rzymską – na poziomie podstawowym obowiązuje znajomość całej mitologii greckiej;
- b) *Wielki testament* François Villona – motyw średniowiecznej śmierci ujęty jest w lekturach na poziomie podstawowym;
- c) Żywoty świętych Piotra Skargi – ze względu na język (staropolszczyzna), ponadto teksty hagiograficzne są reprezentowane w lekturach w zakresie podstawowym; (*Legenda o św. Aleksym, Kwiatki św. Franciszka*). Natomiast umiejętności retoryczne Piotra Skargi prezentowane są w *Kazaniach sejmowych*, wskazanych w podstawie programowej jako lektura obowiązkowa w zakresie podstawowym.

Do lektur uzupełniających włączono:

- a) teksty odnoszące się do historii, poszerzające świadomość kontekstową uczniów: Zofia Kossak-Szczucka, *Błogosławiona wino*; Ferdynand Ossendowski, *Mocni ludzie; Ludzie, zwierzęta, bogowie*; Krystyna Lubieniecka-Baraniak, *Gdy brat staje się katem*;
- b) Pawła Zuchniewicza, *Ojciec wolnych ludzi. Opowieść o Prymasie Wyszyńskim* jako dokument czasów zniewolenia Polski przez system komunistyczny. Jak to określił bp Jan Kopiec, zapiski kardynała Wyszyńskiego są „źródłem na tyle ważnym, iż mogą wpłynąć na zmianę spojrzenia historyków na okres komunizmu w Polsce. Ze stronic tych przemawia sam Prymas Tysiąclecia, każdym zdaniem dając świadectwo tego, jak rozumiał swoją odpowiedzialność za Kościół i Naród”¹. Przybliżenie postaci Prymasa Wyszyńskiego w biografii Pawła Zuchniewicza pozwoli lepiej zrozumieć osobę kardynała nie tylko jako przywódcy duchowego, męża stanu, autorytetu moralnego, ale także tego, dzięki komu pamięć historyczna jako część tożsamości narodu mogła być zachowana;
- c) dzieła filozoficzne, egzystencjalne i literackie Jana Pawła II: *Tryptyk rzymski, Pamięć i tożsamość* (fragmenty), *Fides et ratio* (fragmenty), *Przed sklepem jubilera*.

¹ Zob. strona internetowa Prymas Polski: <http://prymasypolski.pl/zapiski-kard-wyszynskiego> [dostęp: 8.09.2021].

Spośród zalecanych dzieł teatralnych i filmowych usunięto dwa utwory:

- a) Jerzego Grotowskiego *Apocalypsis cum figuris* – spektakl podejmuje grę z tradycją chrześcijańską i *Ewangeliami*, którą można uznać za prowokacyjnie bluźnierczą, a na pewno zbyt trudną w odbiorze na poziomie szkolnym;
- b) Andrzeja Munka *Zezowate szczęście* – utwór, który promuje postawę oportunisty przystosowującego się do otaczającej go rzeczywistości – cynicznego człowieka dopasowującego swoje działania i poglądy do zmieniających się realiów. Film nie pełni funkcji wychowawczej, nie inspirowanie do podejmowania aktywności, do wierności ideom i wartościom;

natomiast włączono do nich spektakl Juliusza Machulskiego *Przerwanie działań wojennych*, przywołujący negocjacje związane z zakończeniem powstania warszawskiego, czyli utwór stanowiący kontekst historyczny dla omawianych zagadnień.

Spośród tekstów polecanych do samokształcenia:

usunięto jedną pozycję, będącą poradnikiem raczej dla nauczycieli niż uczniów, tj. Ewelina Nurczyńska-Fidelska, Barbara Parniewska, Ewa Popiel-Popiołek, Halina Ulińska, *Film w szkolnej edukacji humanistycznej*;

włączono do nich natomiast:

- 1) teksty dotyczące teorii literatury i kultury: Jan Błoński, *Język właściwie użyty. Szkice o poezji polskiej drugiej połowy XX wieku*; Grażyna Borkowska, *Pozytywiści i inni*; Keith Houston, *Książka. Najpotężniejszy przedmiot naszych czasów zbadany od deski do deski*; Ryszard Przybylski, *Klasycyzm, czyli prawdziwy koniec Królestwa Polskiego*;
- 2) teksty z zakresu retoryki (elementy retoryki są wpisane do podstawy programowej): Czesław Jaroszyński i Piotr Jaroszyński, *Kultura słowa. Podstawy retoryki klasycznej*; Jakub Z. Lichański, *Retoryka. Historia – Teoria – Praktyka*, t. I i II;
- 3) teksty filozoficzne (umiejętność odczytywania myśli filozoficznych w różnych tekstach wpisana jest do podstawy programowej na poziomie rozszerzonym): Piotr Jaroszyński, *Człowiek i nauka. Studium z filozofii kultury*; *O polską kulturę humanistyczną. Z Mieczysławem Albertem Krąpcem OP rozmawia Piotr Stanisław Mazur*; Włodzimierz Dłubacz, *O kulturę filozofii*.

Komentarz dydaktyczny

1) Teksty odnoszące się do historii

W jakim celu uczeń ma czytać lekturę kontekstową? Przede wszystkim po to, aby mądrzej i wnikliwiej odczytywać utwory literackie zamieszczone w liście lektur obowiązkowych. Czytanie utworów polega m.in. na szukaniu kontekstów, czyli odnoszeniu utworu literackiego do jakichś poglądów (np. filozoficznych), rzeczywistej sytuacji – przede wszystkim historycznej, poszukiwaniu analogii czy aluzji do innych utworów lub tekstów kultury. Wprowadzone utwory pozwalają włączać omawiane lektury obowiązkowe w kontekst historyczny, tradycję filozoficzną, kulturową, światopoglądową itp., bowiem każdy z nich jest dziełem, dającym świadectwo określonego czasu.

- Włączona do lektur pozycja Zofii Kossak-Szczuckiej, *Pożoga. Wspomnienia z Wołynia 1917–1919* odsłania kulisy wydarzeń rozgrywających się na Wołyniu w czasach rewolucji lutowej oraz październikowej, podczas niemieckiej okupacji Ukrainy, opisuje polsko-ukraiński konflikt zbrojny.

Pożoga Zofii Kossak-Szczuckiej może stanowić kontekst dla różnych lektur czy zagadnień, np.:

Lektura / motyw	Problematyka	Uwagi
Stefan Żeromski, <i>Przedwiośnie</i>	Rewolucja	Porównanie obrazów rewolucji, postaw ludzi wobec niej.
Arkadyjski / Arkadia	Obraz zagłady Arkadii	Motyw zagłady Arkadii – meritum relacji Kossak-Szczuckiej – opisywany jest przez metaforę szalejących żywiołów, które znamionują wdarcie się historii w baśniowo-idylliczny świat, a tym samym upadek kultury ziemiańskiej na Kresach i koniec dotychczasowego kształtu życia jej protagonistów ² .
Motyw oblężonego miasta Zbigniew Herbert, <i>Raport z oblężonego Miasta</i> ; Henryk Sienkiewicz, <i>Potop</i> (fragmenty dotyczące obrony Częstochowy); Hanna Krall, <i>Zdążyć przed Panem Bogiem</i>	Heroizm walczących o wartości, ideały, marzenia.	We wspomnieniach Zofii Kossak Kresy i utraczony dom jawią się jako wyidealizowana kraina, a bohaterskie trwanie w nim przypomina obronę obleganej twierdzy.

² Ewa Pogonowska, „*Pożoga*” Zofii Kossak-Szczuckiej jako przekaz mityczny, s. 4. Referat wygłoszony na konferencji poświęconej życiu i twórczości Zofii Kossak zorganizowanej przez Katedrę Historii Literatury Polskiej XX wieku Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Fundację im. Zofii Kossak, Kraków, 19 XI 2007 roku.

Lektura / motyw	Problematyka	Uwagi
Hanna Krall, <i>Zdążyć przed Panem Bogiem</i>	Literatura wspomnieniowa / literatura faktu	<p><i>Pożoga</i> z genologicznego punktu widzenia reprezentuje literaturę dokumentu osobistego, przy czym większość tekstu ma charakter pamiętnikarski, a część końcowa, zatytułowana <i>Z dnia na dzień</i>, to dziariusz.</p> <p>„Włączenie do struktury wspomnień formy dziennika służyło ekspresywnemu ukazaniu nastrojów czekających na polskie wojsko kresowiaków, umożliwiło gradację napięcia i uwydatnienie doznanego rozczarowania”. W <i>Pożodze</i> znalazło się bardzo wiele elementów świadczących o próbie ocalenia przynajmniej słowem świata ziemiańskiego dworku (wraz z całą jego kulturą i mitologią), odchodzącego bezpowrotnie w przeszłość i zdeptanego butami wołyńskich chłopów i „krasnoarmiejców”.</p> <p>Do najbardziej symptomatycznych fragmentów należą: historia wciągnięcia w bagno i zagryzienia przez świnię pawia, zwanego „starym hrabią”, symbolu szlacheckości, szczegółowy opis bezmyślnego niszczenia powozu, maszyn rolniczych i sprzętów czy też wielokrotnie w <i>Pożodze</i> występujące obrazy poniewieranych i zabijanych koni. Autorka przytacza szczegóły pogromów, choć – jak zauważa:</p> <p>„Upadek każdego dworu miał swoją historię, pełną dramatycznych i nadzwyczaj ciekawych psychologicznie momentów. Niestety, dziś one wyszły z pamięci i głowy; zbyt wiele ich było i zbyt się wydawały wtedy powszednimi. Zaledwie rzadkie ich echa odzywają się wspomnieniem”³.</p>

- Kolejnym, bardzo ważnym i przydatnym tekstem, wpisanym na listę lektur, jest *Raport* Witolda Witolda Pileckiego. Pierwszy raport powstał już jesienią 1940 roku, zaledwie parę miesięcy po przybyciu Pileckiego do obozu koncentracyjnego. W raporcie tym znalazły się informacje dotyczące życia więźniów, warunków ich bytowania, wykonywanych prac czy odnoszenia się załogi obozu do więźniów. Tekst ten może być kontekstem dla omawianych obowiązkowo opowiadań Tadeusza Borowskiego *Ludzie, którzy szli* oraz *Proszę państwa do gazu*.
- Wśród nowych pozycji lekturowych są dwie poświęcone prymasowi kardynałowi Stefanowi Wyszyńskiemu. Jedną z nich to *Zapiski więzienne*, dokument trzyletniego odosobnienia Prymasa w latach 1953–1956. Z książki można wybrać wiele

³ Jadwiga Miękina-Pindur, *Lapidarium Zofii Kossak-Szatkowskiej z peregrynacji po Polsce popaździernikowej*, https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjJ3uHZ0LryAhUYO-wKHZ4ACrUQFnoECAQQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.ejournals.eu%2FKonteksty_Kultury%2F2014%2FTom-11-zeszyt-2%2Fart%2F2836&usg=AOvVaw0y1SYIbHmRDwyrLXDDJQDm [dostęp: 8.09.2021].

fragmentów pozwalających na różnorodne odniesienia, w tym aksjologiczne, do literatury i kultury polskiej. Na uwagę zasługują w szczególności takie fragmenty, jak przytoczony poniżej.

Rozdział III

Stoczek Warmiński

12.X.1953, poniedziałek

Po wyjątkowo wczesnej wieczerzy zasiadłem do lektury książki Ojca Bernarda KB, o świętym Józefie. Ze skupienia wyrwało mnie niezwykle o tym czasie stukanie do drzwi. Nie czekając na zaproszenie, wszedł „pan w ceracie”, z kapeluszem w rękę. „Pojedziemy dalej” – zwrócił się do mnie. Nie byłem zaskoczony. „Ile mam czasu na zebranie rzeczy?” – „Pół godziny, my pomożemy, są walizki”. [...]

Zebrałem dość szybko swoje rzeczy do waliz przywiezionych przez moich panów z Miodowej. Po ciemnych schodach idziemy na dół, pierwszy raz od 2 tygodni. Wokół nie ma żywej duszy. Nawet żołnierzy, którzy zazwyczaj wśród nocy czynili tyle hałasu na korytarzach, ani śladu.

Zajmuję miejsce w aucie wraz z „panem w ceracie”. Stoi kilka innych wozów w dyskretnej odległości. Ruszamy. W imię Boże! Czuję się tak bardzo „rzeczą”, że nie pytam o nic. [...]

Bardzo starannie czuwano nad tym, bym nikogo nie widział. [...] Znowu zbłądziliśmy w ciemnościach; stoimy na drodze, zbliża się jakiś wóz, który zatrzymano z daleka i zawrócono. [...]

13.X.1953, wtorek

Przy świetle dziennym poznałem dokładniej swoich towarzyszy doli. Oboje wyniszczeni w życiu więziennym Ksiądz przesadnie szczupły, siostra – skóra i kości. Wydobyliśmy aparaty kościelne i urządziliśmy ołtarz na biurku. Mszę świętą odprawiliśmy bez świec i mszału liturgicznego. Tak się zaczęło nasze życie duchowe – we troje.

Zapiski więzienne są także świadectwem życia duchowego i szczególnego w polskim chrześcijaństwie zawierzenia Matce Boskiej. Poniższy fragment *Zapisków więziennych* przedstawia kluczowy moment w życiu Prymasa – akt zawierzenia Maryi.

8. XII. 1953, wtorek⁴

Przez 3 tygodnie przygotowywałem duszę swoją na ten dzień. Idąc za wskazaniami błogosławionego Ludwika Marii Grignion de Montfort, zawartymi w książce: *O doskonałym nabożeństwie do Najświętszej Maryi Panny* – oddałem się dziś przez

⁴ s. 47–48.

ręce mej Najlepszej Matki w całkowitą niewolę Chrystusowi Panu. W tym widzę łaskę dnia, że sam Bóg stworzył mi czas na dokonanie tego radosnego dzieła.

Postanowiłem sobie, że pierwszą parafię, którą będę mógł erygować, uczczę tytułem „Bożego Macierzyństwa Maryi”.

AKT OSOBISTEGO ODDANIA SIĘ MATCE NAJŚWIĘTSZEJ (ułożony w Stoczku)

Święta Maryjo, Bogurodzico Dziewico, obieram sobie dzisiaj Ciebie za Panią, Orędowniczkę, Patronkę, Opiekunkę i Matkę moją.

Postanawiam sobie mocno i przyrzekam, że Cię nigdy nie opuszczę, nie powiem i nie uczynię nic przeciwko Tobie. Nie pozwolę nigdy, aby inni cokolwiek czynili, co uwłaczałoby czci Twojej.

Błagam Cię, przyjmij mnie na zawsze za sługę i dziecko swoje. Bądź mi pomocą we wszystkich moich potrzebach duszy i ciała oraz w pracy kapłańskiej dla innych.

Oddaję się Tobie, Maryjo, całkowicie w niewolę, a jako Twój niewolnik poświęcam Ci ciało i duszę moją, dobra wewnętrzne i zewnętrzne, nawet wartość dobrych uczynków moich, zarówno przeszłych jak obecnych i przyszłych, pozostawiając Ci całkowite i zupełne prawo rozporządzania mną i wszystkim bez wyjątku, co do mnie należy, według Twego upodobania, ku większej chwale Boga, w czasie i w wieczności.

Pragnę przez Ciebie, z Tobą, w Tobie i dla Ciebie stać się niewolnikiem całkowitym Syna Twojego, któremu Ty, o Matko, oddaj mnie w niewolę, jak ja Tobie oddałem się w niewolę.

Wszystko, cokolwiek czynić będę, przez Twoje Ręce Niepokalane, Pośredniczko łask wszelkich, oddaję ku chwale Trójcy Świętej – *Soli Deo!*

Maryjo Jasnogórska, nie opuszczaj mnie w pracy codziennej i okaż swe czyste Oblicze w godzinę śmierci mojej. Amen.

Stoczek, 8 grudnia 1953

Przytoczony fragment można wykorzystać na lekcjach języka polskiego podczas realizowania różnych tematów – tak aby ukazać obecność kultu maryjnego w literaturze polskiej, np. omawiając utwory:

- średniowieczne: *Żale Matki Bożej pod krzyżem, Bogurodzica, Stabat Mater Dolorosa*;
- Adama Mickiewicza, *Hymn na dzień Zwiastowania Najświętszej Panny Maryi*;
- Juliusza Słowackiego, *Hymn*;
- Cypriana Kamila Norwida, *Do najświętszej Panny Maryi* (parafraza *Litanii Loretańskiej*), *Psalm w Hebronie (Magnificat – przekład)*;
- Henryka Sienkiewicza, *Potop* (obrona Częstochowy, symboliczne odśpiewanie *Bogurodzicy*, odrzucenie propozycji poddania się 21 listopada – Ofiarowanie NMP, śluby Jana Kazimierza);

- Jana Kasprowicza, *Salve Regina*;
- Kazimiery Iłakowiczówniej, *Połów*;
- Krzysztofa Kamila Baczyńskiego, *Modlitwa do Bogarodzicy*;
- Tadeusza Gajcego, *List do Matki Boskiej*.

2) Kształcenie retoryczne

Bardzo ważną pozycją wprowadzoną na listę lektur do samokształcenia jest książka prof. Jakuba Z. Lichańskiego pt. *Retoryka. Historia – Teoria – Praktyka*. Podstawa programowa dla szkoły podstawowej oraz ponadpodstawowej zakłada kształtowanie umiejętności retorycznych – przede wszystkim w wersji pisanej. Ww. książka jest podręcznikiem retoryki. Autor czerpie z dorobku literatury polskiej oraz obcej i kładzie nacisk na praktyczne wykorzystanie wiedzy teoretycznej oraz historycznej. Na publikację składają się dwa tomy (*Historia i teoria retoryki* i *Retoryka praktyczna – ćwiczenia*), z których pierwszy zawiera wykład historii i teorii retoryki, a drugi – ćwiczenia i porady praktyczne.

Książka, poza rozważaniami nad definicją retoryki i przemianami, jakie zachodziły w tej dziedzinie do czasów najnowszych, podkreśla jej pragmatyczny charakter. „Retoryka, jako >wiedza systematyczna<, ukazuje nam właśnie to, co Wilhelm Windelband nazywa „prawidłowymi regułami myślenia”⁵. W innej publikacji⁶ Jakub Z. Lichański przywołuje poglądy Kanta dotyczące tego, czym jest retoryka: „Retoryka to umiejętność znalezienia stosownego wyrazu dla idei rozumu, która zostaje żywo przedstawiona za pomocą np. przykładów [...]. Dalej powiada tak o krasomówstwie (*ars oratoria*, a więc część retoryki!): Jest to uprawianie pewnej czynności intelektu i przeprowadzenie jej tak, jakby była jedynie grą idei [...]. Jednak retoryka jest czymś więcej. Ona właśnie zawiera reguły, za pomocą których idei rozumu nadajemy określony, stosowny dla niej, a także dostosowany do okoliczności kształt, np. słowny”. Trzeba zatem podkreślić, że nauka retoryki w szkole ma na celu nie tylko umiejętność planowania przez ucznia własnego wystąpienia, konstruowania argumentów i doboru odpowiednich przykładów, użycia właściwych i skutecznych środków językowych, komponowania pracy, i – ostatecznie – wygłoszenia mowy, ale przede wszystkim umiejętność myślenia, rozumowania, ubierania swoich myśli w kształt językowy. Nasz język pozwala nam zrozumieć nasz świat. A zatem – aby to uczynić, trzeba po prostu wiedzieć, jak się posłużyć językiem.

Tom drugi jest dla uczniów i nauczycieli szczególnie cenny – zawiera przykłady, ćwiczenia i porady praktyczne oparte na lekturach. Przykłady te są bardzo zróżnicowane, od *Kubusia Puchatka*, przez *Władcę Pierścieni* (utwór wprowadzony jako lektura uzupełniająca), *Transakcję wojny chocimskiej* czy homilie (gatunek wskazany w podstawie programowej).

⁵ Jakub Z. Lichański, *Retoryka. Historia – Teoria – Praktyka*, Warszawa 2007, s. 19.

⁶ Jakub Z. Lichański, *Myślenie o retoryce*, „Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja” nr 1/2 (73/74) 2002, s. 285.

Najtrudniejszym zadaniem jest nie tylko opracowanie własnego tekstu, ale także analiza cudzego przemówienia. Analiza taka pomaga zrozumieć, jak kształtuje się podstawowa część debaty – przygotowanie własnej argumentacji. W książce przeanalizowano różnego typu mowy.

Mowy epideiktyczne – panegiryk⁷

- Panegiryk – mowa epideiktyczna (pochwalna, okazjonalna)** Mowa okolicznościowa lub pochwalna:
- może ganić bądź chwalić każdą istotę, rzeczy nieożywione, zawody, sztuki, poszczególne zalety, także pojęcia abstrakcyjne, jak czas;
 - rzadko zawiera wyłącznie naganę, z reguły jest ona połączona z pochwałą przeciwieństwa tego, co jest ganione;
 - poszczególne punkty widzenia z reguły wyolbrzymia i przyozdabia.

Przykład 1.

Jest to przemowa Puchatka skierowana do Prosiaczka, aby ten ostatni – po upadku Domu Sowy – wy dostał się z ruin i sprowadził pomoc.

A. A. Milne, Chatka Puchatka

On nie pęknie, bo ty jesteś Bardzo Małym Zwierzątkiem, a ja będę stał na dole. I jeśli nas wszystkich uratujesz, dokonasz Bardzo Wielkiego Czynu, o którym będzie głośno, i ja może ułożę o tym piosenkę, i wszyscy powiedzą: „To było tak wielkie, czego Prosiaczek dokonał, że została o tym ułożona Pochwalna Pieśń Puchatka”.

A. A. Milne, <i>Chatka Puchatka</i>	Komentarz
<p>[1] On nie pęknie [a], bo ty jesteś Bardzo Małym Zwierzątkiem [b], a ja [c] będę stał na dole [d].</p> <p>[2] I jeśli nas wszystkich uratujesz [e], dokonasz Bardzo Wielkiego Czynu, o którym będzie głośno [f], i ja może ułożę o tym piosenkę [g], i wszyscy powiedzą: „To było tak wielkie, czego Prosiaczek dokonał [h], że została o tym ułożona Pochwalna Pieśń Puchatka” [i].</p>	<p>Tekst składa się z dwóch zdań/periodów. Pierwsze złożone jest z 4 części, drugie z 5.</p> <p>Celem jest pochwalenie Prosiaczka i przekonanie go, aby wyszedł przez wiszącą na suficie skrzynkę na listy [ta informacja jest wprowadzona we wcześniejszej partii tekstu].</p> <p>Sama mowa składa się z dwóch części:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. uspokajającej Prosiaczka; 2. właściwej pochwały – zbudowanej z wykorzystaniem okresu warunkowego: „jeśli [e], to [f]”. <p>„Może” nawiązuje do [h] i [i], stanowiąc punkt wyjścia właściwego panegiryku – z jednoczesną pochwałą twórcy owego panegiryku.</p>

⁷ Jakub Z. Lichański, *Retoryka...* op. cit., s. 92–99.

1. Pseudopochwała, która jest mówieniem o sobie.
2. Konstrukcja osobowości bohatera powieści, gdy autor najpierw niepokoi nas obrazem pozornie nieetycznego zachowania bohatera, aby następnie, ujawniając jego motyw, pokazać jego bezwzględną uczciwość i wierność określonym zasadom – skoro Puchatek obiecał Prosiaczkowi, że napisze *Pieśń Pochwalną*, to – mimo trudności – obietnicy dotrzyma.

Analiza retoryczna ukazuje zatem w tekście intencje mówcy, motyw jego działania, które, gdyby nie zostały następnie zmienione w wyniku postępowania mówcy, bardzo źle świadczyłyby o jego intencjach. Dzięki temu można wykazać, że obu bohaterów łączy przyjaźń, a w postępowaniu Puchatka nie ma cienia egoizmu.

Przykład 2.

Monolog Królika

A. A. Milne, <i>Chatka Puchatka</i>	Schemat
<p>[Królik rzekł do siebie w dniu, w którym Królik uważał, że należy coś zrobić:]</p> <p>(1) Po pierwsze Krzyś tylko na mnie jednym polega. (2) Wprawdzie Krzyś lubi bardzo Puchatka i Prosiaczka, i Kłapouchego, zresztą jak i ja, ale tamci nie mają ani krzty rozumu. (3) Co do tego nie ma dwóch zdań. (4.) Krzyś również szanuje i Sowę, bo trudno nie mieć szacunku do kogoś, kto potrafi napisać PONIEDZIAŁEK, nawet jeśli ten ktoś nie pisze tego całkiem prawidłowo. (5) Ale pisanie to jeszcze nie wszystko. (6) Są dni, w których napisanie PONIEDZIAŁEK wcale się nie liczy. (7) A Kangurzyca jest za bardzo zajęta pilnowaniem Maleństwa, a Maleństwo jest za młode, a Tygrys zanadto Rozbrykany, aby na coś się przydać. (8) Słowem, nie ma nikogo prócz mnie, jeśli się nad tym dobrze zastanowić. (9) Więc pójdę do Krzysia i dowiem się, czy nie ma czegoś do zrobienia. (10) A wtedy ja to zrobię. (11) Dziś jest właśnie odpowiedni dzień do załatwiania rozmaitych spraw.</p>	<p>1–3 – brak uzasadnienia; 4–6 – przykład rozumowania opartego na błędzie: „nie wynika”; 7 – opis sytuacji.</p>

Mowa Królika jest skomplikowana:

- stosuje skróty myślowe;
- posługuje się niespójnymi konstrukcjami, aby jasno wyrazić główną tezę; główna teza – zdanie 8. – może być wywiedziona od razu ze zdania 1., ale mówca chce tę tezę udowodnić;
- popełnia błędy: sądy ogólne, opinie, elipsy.

Mowy doradcze⁸

Przykład 1.

Przemówienie Sarumana skierowane do Gandalfa

J. R. R. Tolkien

Władca Pierścieni (księga II, rozdział 2), tł. M. Skibniewska

Zamierzchłe Dni minęły, odchodzą Dni Pośrednie, a nastają Dni Nowe. Czas elfów się skończył, nadchodzi nasz czas: świata ludzi, którym winniśmy rządzić. Musimy jednak rozporządzać siłą, aby pozwoliła nam wszystko ułożyć wedle naszej woli dla pożytku Dobra, które widzą tylko Mędrcy. Uważnie wsłuchaj się w moje słowa, Gandalfie, stary przyjacielu i pomocniku [ciągnął przymilnym głosem, zbliżając się do mnie]. Nie przypadkiem powiedziałem: „musimy”, o nas to bowiem będzie chodzić, jeśli sprzymierzysz się ze mną. Dojrzeła nowa moc, wobec której bezużyteczne się stają wszystkie nasze dawne sojusze i układy. Żadnej nadziei nie można wiązać z elfami ani wymierającym Numenoryjczykami i właściwie nie masz, nie mamy żadnego wyboru. Musimy zbratać się z tą potęgą; to mądre posunięcie, Gandalfie, i bardzo obiecujące: zwycięstwo jest w zasięgu ręki, a wielka będzie potem odплата dla tych, którzy się do niego przyczynią. Wraz ze wzrostem nowej Potęgi w moc będą też obrastać jej wypróbowani stronnicy, Mędrcy zaś, tacy jak ty i ja, postępując cierpliwie, mogą w końcu zacząć kierować jej czynami. Trzeba się będzie zdobyć na wytrwałość, trzeba będzie skrywać swe prawdziwe myśli, nieraz przyjdzie być może opłakiwać zło, do którego się w ten sposób przyczynimy, ale przyświecać nam będą cele najczystsze i najwyższe: Wiedza, Prawo, Ład, cele, do których dotąd na próżno dążyliśmy, więcej napotykając przeszkód niż pomocy ze strony naszych słabych bądź gnuśnych przyjaciół. Nic się nie zmienia, jeśli chodzi o nasze wielkie zamierzenia, a tylko innych do ich realizacji użyjemy środków.

Analiza przemówienia

Elementy retoryczne	Tekst przemówienia	Komentarz
WSTĘP Uogólnienie Rozszerzenie zakresu pojęć TEZA	[1] Zamierzchłe Dni minęły, odchodzą Dni Pośrednie, a nastają Dni Nowe. [2] Czas elfów się skończył, nadchodzi nasz czas: świata ludzi, którym winniśmy rządzić.	Zwrócenie uwagi na zmiany, jakie zachodzą w świecie, ale wskazane ogólnie, w tajemniczej formie. Podkreślenie, że jest grupa, która ma prawo rządzić innymi.

⁸ Jakub Z. Lichański, *Retoryka...* op. cit., s. 28–30.

Elementy retoryczne	Tekst przemówienia	Komentarz
<p>UZASADNIENIE Uogólnienia pojęcia ogólne, niedefiniowane</p> <p>Rola głosu Skrócenie dystansu</p> <p>OBRONA TEZY Wniosek bez dowodzenia Ograniczenie za- kresu pojęć</p> <p>Przejście od TY do MY POPRACIE DLA TEZY <i>Zmiana czasu</i> Nagroda i – w do- myśle – kara</p> <p>Pochlebstwo Cierpliwość</p> <p>Wytłumaczenie zła: Szybsza realizacja celów</p> <p>Przeszkoda – przy- jaciele</p>	<p>[3] Musimy jednak rozporządzać siłą, aby pozwoliła nam wszystko ułożyć wedle naszej woli dla pożytku Dobra, które widzą tylko Mędrcy.</p> <p>[4] Uważnie wsłuchaj się w moje słowa, Gandalfie, stary przyjacielu i pomocniku [ciągnął przymilnym głosem, zbliżając się do mnie].</p> <p>[5] Nie przypadkiem powiedziałem: „musimy”, o nas to bowiem będzie chodzić, jeśli sprzymierzysz się ze mną.</p> <p>[6] Dojrzeła nowa moc, wobec której bezużyteczne się stają wszystkie nasze dawne sojusze i układy.</p> <p>[7] Żadnej nadziei nie można wiązać z elfami ani wymierającym Numenoryjczykami i właściwie nie masz, nie mamy żadnego wyboru.</p> <p>[8] Musimy zbratać się z tą potęgą; to mądre posunięcie, Gandalfie, i bardzo obiecujące: zwycięstwo jest w zasięgu ręki, a wielka będzie potem odpłata dla tych, którzy się do niego przyczynią.</p> <p>[9] Wraz ze wzrostem nowej Potęgi w moc będą też obrastać jej wypróbowani stronnicy, Mędrcy zaś, tacy jak ty i ja, postępując cierpliwie, mogą w końcu zacząć kierować jej czynami.</p> <p>[10] Trzeba się będzie zdobyć na wytrwałość, trzeba będzie skrywać swe prawdziwe myśli, nieraz przyjdzie być może opłakiwać zło, do którego się w ten sposób przyczynimy, ale przyświecać nam będą cele najczystsze i najwyższe: Wiedza, Prawo, ład, cele, do których dotąd na próżno dążyliśmy, więcej napotykając przeszkód niż pomocy ze strony naszych słabych bądź gnuśnych przyjaciół.</p> <p>[11] Nic się nie zmieni, jeśli chodzi o nasze wielkie zamierzenia, a tylko innych do ich realizacji użyjemy środków.</p>	<p>Warunki, które pomogą w sprawowaniu władzy. Zwrócenie uwagi, że jest grupa, która dostrzega właściwy cel rządzenia. Jest to Dobro, ale dostrzegane tylko przez rządzących.</p> <p>Pochlebstwo i sugestia dotycząca stworzenia grupy nacisku.</p> <p>Ujawnienie przyczyny owej zmiany oraz siły, jaką owa przyczyna rozporządza.</p> <p>Taktyka działania w zmienionej sytuacji. Przezorność działania.</p> <p>Konsekwencje pozytywne zmiany taktyki.</p> <p>Przykrości, które trzeba zaakceptować, aby osiągnąć dobro.</p> <p>Zmiana nie celów, ale środków.</p>

W książce odnaleźć można także inne przykłady tekstów przydatne podczas ćwiczenia umiejętności retorycznych.

Mowa erystyczna

Przemówienie oskarżonego [w:] Stefan Lichański, *Jagniątko* (ok. 1960)

Wysoki Sądzie!

(1) Wiem, że ostatnie słowo oskarżonego to jego ostatnia szansa. (2) Wiem, że głośno i manifestacyjnie okazywana skrucha może w znacznym stopniu złagodzić werdykt Prześwietnego Trybunału. (3) Ja wszakże, dostojni panowie, nie będę płaszczył się przed wami w udanym żalu i skomlał, jak czynią to moi – żal się, Boże! – krewniaczy psy, kiedy zasłużą na cięgi. (4) Nie będę prosił o litość, nie będę odwoływał się do waszego, panowie, miłosierdzia. (5) Chcę sprawiedliwości, tylko sprawiedliwości i nic więcej prócz sprawiedliwości.

(6) Wysoki Sądzie, oto znów rozgrywa się scena wiele już razy tutaj oglądana: oskarżyciele prywatni, owca i baran, wnoszą skargę przeciw wilkowi o pożarcie jagnięcia. (7) Panowie, sięgnijcie pamięcią wstecz – aż do początków waszej znakomitej prawniczej kariery i przypomnijcie sobie, czy oglądaliście kiedykolwiek sytuację odwrotną: czy ktoś z wilczyc lub wilków stawał na sali sądowej, skarżąc owce i barany o śmierć kogoś ze swoich krewniaków? (8) A przecież – auu, uuu – wybaczenie, panowie te łyzy, które wzruszenie nad naszą niedolą i pamięć wiekowych krzywd wycisnęły z moich oczu – a przecież ile to wilków, nieraz w sile wieku, a nieraz w pełnym rozkwicie młodości – auu, uuu – padło ofiarą baraniego okrucieństwa.

(9) Tak jest, panie prokuratorze, ma pan całkowitą rację, twierdząc, że nigdy nie widziano barana zagryzającego wilczycę czy pożerającego wilczętą. (10) Nie zamierzam przeczyć niewątpliwym faktom. (11) Proszę jednak zważyć, że roślinożerność owiec jest cechą przyrodzoną, a nie nabytą w wyniku wytrwałej moralnej pracy nad udoskonaleniem swego gatunku. (12) Trudno więc wielbić barana za to, że nie żywi się wilczym mięsem: po prostu nie odczuwa na nie apetytu. (13) Nie zmienia to jednak faktu, że ma kopyta unurzane w wilczej krwi. (14) My, wilki, zabijamy sami, ryzykując przy tym własną głową. (15) Barany natomiast dają upust swojej nieokiełznanej wobec nas wrogości, wyręczając się ludźmi i psami (16) (tfu! – najmocniej błagam o wybaczenie, ale nie mogę nie splunąć, wspomniawszy tych naszych zdegenerowanych i upodlonych służalstwem krewniaków). (17) Czcigodni panowie, mający wydać na mnie wyrok słuszny i sprawiedliwy, rozważcie w waszych sumieniach, co jest bardziej godziwe i szlachetne: zdobywanie pożywienia siłą i sprytem, czy też przy pomocy wynajętych dwu- i czteronogich zbirów mordować nieszczęsne ofiary, których mięsa nawet się nie powącha? (18) Panowie, czyż nie wstrząśnie wami nikczemność i ohyda takiego postępowania?

(19) Co zaś do owego mięsożerstwa, które tak razi duchowych wytwornisiów o chorobliwie wydelikacyonych nerwach: czyż my, wilki, wybraliśmy ten rodzaj

odżywiania z własnej woli? (20) Bynajmniej. (21) Każdy z nas wolałby uszczknąć tu listeczek, tam kwiatusek, to strząsnąć z drzewa jabłuszko, to wygrzebać z ziemi marchewkę. (22) Jarskie pożywienie, jak twierdzą, zapewnia długowieczność, chroni przed artretyzmem i sklerozą. (23) Co zaś do potraw mięsnych... (24) Przepraszam bardzo, ale pozwolę sobie zapytać, czy ktoś z was, szlachetni panowie, próbował kiedykolwiek odżywiać się surową baraniną? (25) Wstrząsacie się z obrzydzenia na samą myśl o tym? (26) Czemu więc uważacie za słuszne sądzić i potępiać tych, których na tego rodzaju dietę skazał kaprys przyrody? (27) Jeśli my, wilki, jesteśmy z urodzenia mięsożercami, to nie my winniśmy zasiadać z tej racji na ławie oskarżonych, ale Bóg, natura, czy konieczność. (28) Los, Mojrę okrutną sądzicie i skazujcie panowie, ale nie nas, bezwolne i niewinne ofiary okrutnych potęg nadzwierzęcych i nadludzkich.

(29) Nie poddajemy się im zresztą ślepo. (30) Jak z dawna już zaobserwowano, najchętniej polujemy na owce, zające, a nie gardzimy też drobiem, gdy się nawinie pod zęby. (31) Najchętniej zatem jadamy to, co łagodne, dobroduszne, roślinożerne. (32) Dlaczego tak czynimy? (33) Ponieważ udręczeni naszą mięsożernością dążymy do syntezy, która zatarłaby różnicę między roślinożernymi i mięsożernymi, dzięki której i my, i nasi obecni wrogowie, a zarazem dostarczyciele (choć niedobrowolni) pożywienia dojrzeliby do tego, żeby – wzorem ludzi – potrawy mięsne uzupełniać jarzynami, a bezmięsne krasić tłuszczem. (34) Jedyna zaś droga do tego celu, to podnoszenie niższych, niedojrzałych do żywego przejęcia się tymi ideami odmian zwierzęcego świata, na nasz poziom, przez asymilację, przez przyswojenie. (35) Jakież zaś rodzaj przyswojenia może być ściślejszy, dokładniejszy, bardziej totalny, aniżeli spapusianie tego, co pragniemy sobie przyswoić.

(36) Otóż, Wysoki i Dostojny Trybunale, doszliśmy do centralnego punktu moich wywodów, do ich generalnej puenty: zjadamy innych, tak jest, ale nie czynimy tego przez złośliwość, przez żarłoczność, przez okrucieństwo. (37) Czynimy to z poczucia twardego obowiązku, w wiernej służbie ideałom ewolucji, która na tym przecież się zasadza, aby niższe dźwigać na wyższy poziom.

(38) Skończyłem, panowie! (39) Raz jeszcze powtarzam: nie proszę o litość, nie odwołuję się do niczyjego miłosierdzia. (40) Żądam jedynie (41) (a tego ma prawo żądać nawet najgorszy zbrodzień), abyście dokładnie naradzili się ze swoim sumieniem przed wydaniem werdyktu. (42) I abyście nie zapominali o tym, że nie jednego sądzicie, ale całe mnóstwo. (43) Że nie tylko mnie skazecie ewentualnie, ale również te wszystkie barany i owce, które dźwignąłem z baraniego na wilczy poziom, które sobie przyswoiłem, zasymilowałem ze sobą. (44) Panowie, jeśli mnie, wilka, poślecie na szafot, przyjmę swój los po męsku, jak na członka bohaterskiej wilczej społeczności przystało. (45) Cóż jednak zawiniły wam te białorunne owieczki, te niewinne jagniątko, które w tej chwili przemawiają do was moim głosem?

Przykładowe zadania:

1. Określić argumentację, jaką stosuje mówca = wilk (indukcja, dedukcja, abdukcja).
2. Wskazać, w jaki sposób mówca posługuje się dwuznacznościami.
3. Spróbować określić, jak mówca łączy argumentację ze słownictwem.

Drugą pozycją z zakresu retoryki zaproponowaną do samokształcenia jest książka Czesława Jaroszyńskiego i Piotra Jaroszyńskiego, *Kultura słowa. Podstawy retoryki klasycznej*. O ile publikacja Z. Lichańskiego przede wszystkim nastawiona jest na kształtowanie umiejętności argumentowania, prowadzenia wywodu, o tyle motywem przewodnim książki Jaroszyńskich jest kultura słowa. Z książki tej można pozyskać informacje o tym, czym jest retoryka, jakie są typy perswazji, jak budować plan wypowiedzi, na czym polega stosowność, poprawność i przejrzystość stylu, a przede wszystkim – jakie środki językowe (m.in. tropy i figury retoryczne) warto wykorzystywać w swoich wypowiedziach. Kultura języka jest rozumiana jako świadome i celowe posługiwanie się językiem w różnych sytuacjach komunikacyjnych, z uwzględnieniem etyki słowa, czyli etyki językowego porozumiewania się.

W kontekście nauczania języka polskiego w szkole ponadpodstawowej kształcenie językowe jest „kluczową umiejętnością wpisaną do podstawy programowej z kilku powodów:

- język jest środkiem i narzędziem porozumiewania się, można dzięki niemu wyrażać różne intencje i cele, wywierać wpływ, skłaniać do reakcji, oceniać i wartościować, nawiązywać i podtrzymywać kontakty;
- dzięki językowi umożliwiony jest dostęp do dziedzictwa kulturowego utrwalonego w słowie, w tym w literaturze, umiejętność czytania i rozumienia staje się zatem kluczową umiejętnością zapewniającą poznanie;
- dzięki językowi można wyrażać myśli, realizować potrzebę ekspresji, zaspokajając potrzeby estetyczne (np. dzięki prozodii, właściwości i walorów brzmieniowych głosek);
- język jest tworzywem różnorodnych tekstów, pełni więc funkcję sprawczą, odzwierciedla rzeczywistość, ale także ją kreuje.

Język jest więc z jednej strony źródłem wiedzy o człowieku, o sposobach myślenia, odczuwania i poznawania świata, z drugiej strony jest narzędziem myślenia człowieka, czyli nazywania, oceniania, wartościowania i porozumiewania się⁹.

Zagadnienia z zakresu etyki słowa wpisane zostały w podstawę programową dla szkoły ponadpodstawowej:

⁹ Wioletta Kozak, *Komentarz [w:] Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem. Szkoła ponadpodstawowa: liceum ogólnokształcące, technikum oraz branżowa szkoła I i II stopnia*, Warszawa 2017, s. 41; http://cke.gov.pl/images/_EGZAMIN_MATURALNY_OD_2023/podstawa_programowa/jezyk-polski.pdf [dostęp: 8.09.2021].

II. Kształcenie językowe

3. Komunikacja językowa i kultura języka.

Uczeń:

- 7) stosuje zasady etyki wypowiedzi; wartościuje wypowiedzi językowe, stosując kryteria, np. prawda – fałsz, poprawność – niepoprawność;
- 8) rozróżnia pojęcia manipulacji, dezinformacji, postprawdy, stereotypu, bańki informacyjnej, wiralności; rozpoznaje te zjawiska w tekstach i je charakteryzuje;
- 9) stosuje zasady etykiety językowej w wypowiedziach ustnych i pisemnych odpowiednie do sytuacji.

Do zagadnień poruszanych w książce Czesława i Piotra Jaroszyńskich, które w szczególności dotyczą kultury języka, można zatem nawiązać np. podczas omawiania następujących lektur i treści:

Lektura	Zagadnienie	Uwagi
Adam Mickiewicz, <i>Pan Tadeusz</i>	Grzeczność językowa	Np. mowa Sędziego o grzeczności: grzeczność zachowania i postawy a grzeczność w języku (zasady grzeczności obowiązujące podczas biesiad to: dopasowanie stylu rozmowy do osoby, z którą się rozmawia, usadzanie gości według ich pozycji społecznej, a także z uwzględnieniem płci: kobieta – mężczyzna na przemian itd.); budowa mowy, sposób argumentowania.
Poezja Cypriana Kamila Norwida	„Odpowiednie dać rzeczy słowo”, czyli o trudnej sztuce retoryki	Praca nad środkami językowymi, tropami i figurami retorycznymi, środkami stylistycznymi. Piękno słowa. Piękno i głębia myśli.
George Orwell, <i>Rok 1984</i>	Nowomowa	Omówienie zagadnień dotyczących języka władzy państwa totalitarnego, zapoznanie z pojęciami nowomowy i propagandy, relacje między wartościami uniwersalnymi, takimi jak wolność, równość, godność człowieka i solidarność a brak odpowiedzialności za słowo, znieważanie języka jako wartości oraz jego degradacja jako instrumentu komunikacji, używanie języka jako narzędzia walki z innym człowiekiem oraz narzędzia manipulacji.
Jan Paweł II, <i>Przekroczyć próg nadziei</i> (fragmenty), <i>Tryptyk rzymski, Pamięć i tożsamość</i> (fragmenty), <i>Fides et ratio</i> (fragmenty)	Perswazyjność wypowiedzi	Perswazyjność (od łacińskiego czasownika <i>persuadere</i>) jako wpływanie za pomocą języka na przekonania, postawy i zachowania odbiorcy, tym samym na rozum, wolę i uczucia. Perswazyjność jako naturalny i etyczny aspekt posługiwania się językiem, a nie negatywnie wartościowana manipulacja. Adresat wypowiedzi perswazyjnej nie jest traktowany przez nadawcę jako środek do osiągnięcia zamierzonych korzyści, niezgodnych z jego interesem czy systemem wartości. Papież Jan Paweł II stosował różnorodne środki, których celem było wpłynięcie na słuchaczy. Wykorzystał uniwersalne mechanizmy perswazyjne: emocjonalizacji odbioru oraz wspólnoty świata i wspólnoty języka.

Druga część książki poświęcona jest sztuce żywego słowa i dotyczy języka mówionego: sprawności technicznej mówcy, kwestii estetyki wygłaszanego tekstu oraz umiejętności klarownego i sugestywnego przekazu treści. Wskazuje, że na sztukę żywego słowa składa się również wiedza o kulturze języka i stosunek do języka jako do wartości, refleksja nad nim, zasób wiadomości o języku, znajomość norm poprawnościowych oraz umiejętność ich użycia w praktyce. Prawidłowa interpretacja głosowa tekstu wymaga bowiem jego zrozumienia, umiejętnego przekazania treści, emocji, intencji – głównie poprzez wykorzystanie określonych cech głosu i odpowiednią realizację zjawisk prozodycznych – oraz uzyskania walorów estetycznych tekstu. Zrozumienie tekstu jest możliwe dzięki jego wieloaspektowej analizie, obejmującej informacje zawarte w warstwie językowej, w strukturze tekstu, jego gatunku, w czynnikach pozajęzykowych (np. czas powstania tekstu, okoliczności, osoba autora).

Cechami ekspresyjnymi w głosowej interpretacji tekstu są: barwa głosu, jego średnie natężenie i zmiany natężenia, średnia wysokość oraz zakres zmian wysokości, rodzaj nastawienia głosowego (miękkie, twarde czy chuchające). Należą do nich również czynniki prozodyczne: odpowiednie operowanie tempem, rytmem mowy i pauzą, strukturami intonacyjnymi, akcentem wyrazowym i frazowym: emocjonalnym, logicznym, retorycznym, zdaniowym, iloczasem.

Ta część książki jest szczególnie cenna podczas kształtowania umiejętności ustnej wypowiedzi, sprawdzanej na egzaminie maturalnym z języka polskiego, ale jest także umiejętnością ważną i potrzebną w dalszym życiu zawodowym, społecznym czy osobistym.

3) Filozofia na lekcjach języka polskiego

Podstawa programowa kształcenia ogólnego z zakresu języka polskiego w szkole ponadpodstawowej zakłada uzyskiwanie przez uczniów mądrościowego spojrzenia na świat i kulturę. Postuluje zatem ich elementarną orientację w zagadnieniach filozoficznych.

W obszarze I. *Kształcenie literackie i kulturowe* 2. *Odbiór tekstów kultury zapisano:*

Poziom podstawowy	Poziom rozszerzony
5) charakteryzuje główne prądy filozoficzne oraz określa ich wpływ na kulturę epoki;	2) wykorzystuje teksty naukowe w interpretacji dzieła sztuki;
6) odczytuje pozaliterackie teksty kultury , stosując kod właściwy w danej dziedzinie sztuki;	3) rozpoznaje nawiązania do tradycji biblijnej i antycznej w kulturze współczesnej;
2) analizuje strukturę tekstu: odczytuje jego sens, główną myśl, sposób prowadzenia wywodu oraz argumentację ;	4) porównuje teksty kultury , uwzględniając różnorodne konteksty;
	6) odczytuje poglądy filozoficzne zawarte w różnorodnych dziełach;

Wprowadzenie elementów filozofii do edukacji polonistycznej już w szkole podstawowej i wzmocnienie ich w szkole ponadpodstawowej jest szczególnie ważne dla rozwoju intelektualnego uczniów. Znajomość i zrozumienie poglądów filozoficznych pozwala na rozpoznawanie sensów cząstkowych prowadzące do syntezy całości. Czytanie kontekstowe pozwala na budowanie świadomości kulturowej uczniów, uzmysławia im uniwersalność motywów, wątków i tematów.

Refleksja mądrościowa w szkole pobudza ciekawość poznawczą uczniów, która jest typowym objawem wybitnych uzdolnień intelektualnych. Jedną z metod rozwijania ciekawości jest stawianie pytań, przy czym istotna wydaje się nie tyle forma ich zadawania, ile związana z nimi postawa dociekania prawdy. Każde pytanie stanowi przejaw aktywności potencjalnie twórczej, która może w konsekwencji doprowadzić do bardziej zgodnego z prawdą spojrzenia na świat lub przynajmniej fragment rzeczywistości. Tym samym stawianie pytań jest sposobem filozofowania.

Celem realizowania lekcji języka polskiego skupionych na filozoficznych dociekaniach jest:

- kształtowanie u uczniów umiejętności myślowo-językowych, takich jak rozumiejące czytanie, pisanie twórcze, formułowanie pytań i problemów, posługiwanie się kryteriami, uzasadnianie, wyjaśnianie, klasyfikowanie, wnioskowanie, definiowanie, posługiwanie się przykładami itp.;
- rozwijanie osobistych zainteresowań każdego ucznia i integrowanie wiedzy przedmiotowej z różnych dyscyplin;
- zdobywanie przez uczniów umiejętności wydawania samodzielnych i przemyślanych sądów, uzasadniania własnych i cudzych sądów w procesie dialogu we wspólnocie dociekającej;
- kształtowanie umiejętności komunikacji, rozumianej jako umiejętność jasnego wypowiedzenia się, słuchania innych i ustosunkowywania się do ich wypowiedzi;
- doskonalenie narzędzi myślowych umożliwiających uczniom obcowanie z tradycją filozoficzną i jej rozumienie.

Zaproszenie młodzieży do refleksji to dialog prowadzony w grupie złożonej z uczniów i nauczyciela, która przekształca się we wspólnotę dociekającą. Punktem wyjścia dla takiego dialogu są pytania samodzielnie formułowane przez uczniów w oparciu o literaturę piękną, teksty filozoficzne i mądrościowe wywodzące się z rozmaitych kultur, filmy wideo, prace plastyczne i różnego typu ćwiczenia inspirujące do myślenia. Podczas dyskusji uczeń rozważa pytania i refleksje dotyczące zagadnień filozoficznych, przedstawiane przez siebie i swoich rówieśników. Zajęcia odwołujące się do tak pojętego myślenia filozoficznego ułatwiają uczniowi uzyskanie poznawczej samodzielności oraz wspierają jego dążenie do budowania całościowego osobistego obrazu świata i odnajdywania własnego miejsca w zmieniającej się współczesnej rzeczywistości¹⁰.

¹⁰ Zob. Matthew Lipman, Ann Margaret Sharp, Frederick S. Oscanyan, *Filozofia w szkole*, Warszawa 1998.

Tę szczególną rolę filozofii i refleksji podkreśla nowa formuła egzaminu maturalnego z języka polskiego na poziomie rozszerzonym¹¹. W części testowej arkusza egzaminacyjnego punktem wyjścia do sprawdzenia wiedzy i umiejętności polonistycznych może być tekst filozoficzny. W *Informatorze o egzaminie maturalnym* Centralnej Komisji Egzaminacyjnej tekstem wyjściowym do zaprezentowanej wiązki 3. jest fragment rozprawy Martina Heideggera *Czym jest metafizyka?* Zadania, oprócz sprawdzenia rozumienia tekstu i jego struktury, odnoszą poglądy filozoficzne do utworów literackich wskazanych jako lektury obowiązkowe.

Teksty lub poglądy filozoficzne mogą być także podstawą zadania krótkiej odpowiedzi. Takim zadaniem jest zadanie 9. z wiązki 1., zestawiające poglądy Johna Stuarta Milla z postawą Stanisława Wokulskiego, bohatera *Lalki* Bolesława Prusa (poniżej treść zadania).

ZADANIE

Przeczytaj uważnie poniższy tekst, w którym John Stuart Mill – jeden z twórców nowożytnego utilitaryzmu – przedstawia i wyjaśnia główne założenia tej teorii etycznej.

Nauka, która przyjmuje jako podstawę moralności użyteczność, czyli zasadę największego szczęścia, głosi, że czyny są dobre, jeżeli przyczyniają się do szczęścia, złe, jeżeli przyczyniają się do czegoś przeciwnego. Przez szczęście rozumie się przyjemność i brak cierpienia; przez nieszczęście – cierpienie i brak przyjemności [...].

Moralność utilitarystów uznaje w człowieku zdolność poświęcenia swojego własnego największego dobra dla dobra innych. Zaprzecza tylko temu, by poświęcenie to było samo przez się dobrem, i uważa je za marnotrawstwo, jeżeli nie powiększa ogólnej sumy szczęścia albo nie zmierza do jej powiększenia. Jedyną ofiarą z samego siebie, którą pochwała, jest oddanie się szczęściu innych czy też realizowaniu pewnych jego warunków niezbędnych, przy czym to szczęście innych może być szczęściem całej ludzkości bądź też szczęściem pewnych jednostek w granicach wyznaczonych przez interesy wspólne całej ludzkości [...].

Każdy człowiek, w wypadku jeżeli tylko złe prawa i konieczność podporządkowania się cudzej woli nie pozbawią go możliwości korzystania z tych źródeł szczęścia, które są w jego zasięgu, znajdzie niechybnie to życie godne pozazdroszczenia, przy założeniu, że ominą go prawdziwe niepowodzenia życiowe, stanowiące wielkie źródła fizycznego i duchowego cierpienia, takie jak: nędza, choroba, a także niewdzięczność, upadek moralny albo przedwczesna śmierć tych, których się kocha. Najważniejszym tedy zagadnieniem jest walka z tego rodzaju nieszczęściami, mało kto bowiem może być od nich całkowicie wolny. Prawda,

¹¹ Zob. *Informator o egzaminie maturalnym*, Warszawa 2021, online: http://cke.gov.pl/images/_EGZAMIN_MATURALNY_OD_2023/Informatory/Informator_EM2023_jezyk_polski_PR.pdf [dostęp: 8.09.2021].

że w obecnych warunkach niepodobna tym nieszczęściom zapobiec, a nieraz nawet trudno je w sposób odczuwalny złagodzić. Jednakże nikt poważny nie wątpi, że to, co stanowi największe, niezaprzeczone zło naszego świata, może być w znacznej mierze usunięte i że – jeżeli tylko ludzkość będzie szła nadal po drodze postępu – zostanie ostatecznie bardzo ograniczone. Bieda, która zawsze pociąga cierpienie, da się całkowicie pokonać przez rozumną politykę społeczną popartą przez zapobiegliwość i rozsądek jednostek.

John Stuart Mill, *Utylitaryzm*, Warszawa 2012

Sformułuj dwa argumenty popierające tezę, że Stanisława Wokulskiego można uznać za zwolennika utilitaryzmu, oraz dwa argumenty przeciwko tej tezie. Swoją odpowiedź uzasadnij. W uzasadnieniu odwołaj się do przywołanego tekstu J.S. Milla oraz całego utworu *Lalka* B. Prusa – argumentację zilustruj konkretną sytuacją z lektury.

Wprowadzone na listę lektur nowe teksty filozoficzne: Jana Pawła II, *Przekroczyć próg nadziei* (fragmenty), *Tryptyk rzymski, Pamięć i tożsamość* (fragmenty), *Fides et ratio* (fragmenty); Piotra Jaroszyńskiego, *Człowiek i nauka. Studium z filozofii kultury; O polską kulturę humanistyczną. Z Mieczysławem Albertem Krąpcem OP rozmawia Piotr Stanisław Mazur; Włodzimierz Dłubacz, O kulturę filozofii* – prowadzą rozważania dotyczące kondycji człowieka i jego miejsca w świecie, postawy człowieka wobec wartości: „Człowiek jest bytem stojącym wobec wartości i na realizację tych wartości niejako >skazanym<, jeśli tylko naprawdę chce być człowiekiem”¹². Człowiek żyje w świecie wartości, tworzy je, przekształca oraz zmienia pod ich wpływem. Wśród tych wartości znajdują się: dobroć, miłość, odpowiedzialność, podmiotowość, piękno, przyjaźń, samorealizacja, szczęście, tolerancja, twórczość, wolność, wyobraźnia. Wartość w edukacji szkolnej jest utożsamiana z odnajdywaniem przez ucznia tego, co dla niego ważne, pożądane, cenne, wartościowe. Następnie musi on odkryć, na czym polega ta wartość, by wreszcie zacząć ją urzeczywistniać, realizować w swoim życiu. Wymienione wyżej teksty filozoficzne temu właśnie służą.

Publikacje te mogą być także źródłem cytatów, fragmentów, na bazie których możliwe będzie kształtowanie umiejętności sprawdzanych na egzaminie maturalnym na poziomie rozszerzonym.

¹² Władysław Stróżewski, *O stawaniu się człowiekiem*, [w:] tenże, *W kręgu wartości*, Kraków 1992, s. 38.

Poniżej przykładowe zadanie odnoszące się do tekstu filozoficznego.

ZADANIE

Przeczytaj uważnie poniższą wypowiedź, w której papież Jan Paweł przedstawia i wyjaśnia główne założenia pozytywistycznej teorii etycznej.

Powiedziałbym, że dziś bardziej niż kiedykolwiek; z pewnością bardziej niż w nieodległych epokach [...] *umysłowość pozytywistyczna*, która najpotężniej rozwinęła się na przełomie XIX i XX stulecia, dziś znajduje się poniekąd w odwrocie. Człowiek współczesny ponownie odkrywa *Sacrum*, choć nie zawsze umie je nazwać po imieniu.

Pozytywizm był nie tylko filozofią, nie tylko metodologią, był jedną z tych *szkół podejrzeń*, które doszły do rozkwitu w epoce nowożytnej. Czy człowiek naprawdę zdolny jest poznać coś więcej niż to, co widzą jego oczy i słyszą jego uszy? Czy istnieje jakkolwiek inna wiedza, poza wiedzą ściśle empiryczną? Granice ludzkiej racjonalności są całkowicie podporządkowane zmysłom, wewnątrz zaś kierowane prawami matematyki, które okazały się szczególnie przydatne do racjonalnego porządkowania zjawisk, a także do sterowania procesami technicznego postępu. Stając na stanowisku pozytywistycznym, takie pojęcia, jak na przykład *Bóg* czy *dusza*, nie mają po prostu sensu. Nic bowiem nie odpowiada im w zakresie zmysłowego doświadczenia. [...]

Zresztą dla nikogo nie jest zaskoczeniem, że ludzkie poznanie jest w pierwszej instancji poznaniem zmysłowym. Żaden klasyk filozofii, ani Platon, ani Arystoteles, nie kwestionował tego. Realizm poznawczy, zarówno tak zwany realizm naiwny, jak i realizm krytyczny, zgadza się na to, że *nihil est in intellectu, quod prius non fuerit in sensu* (nie ma nic w intelekcie, co najpierw nie byłoby w zmysłach). Jednakże granice tego „sensus” nie są wyłącznie sensualistyczne. Wiemy przecież, że człowiek poznaje nie tylko barwy, tony czy kształty, ale poznaje przedmioty całościowo – na przykład nie tylko zbiór jakości związanych z przedmiotem „człowiek”, ale również człowieka samego w sobie (owszem, człowieka jako osobę). Poznaje więc *prawdy ponad-zmysłowe* lub też inaczej mówiąc: *trans-empiryczne*. Nie można też powiedzieć, żeby to, co trans-empiryczne, przestawało być empiryczne.

W ten sposób można z całym pokryciem mówić o *doświadczeniu człowieka*, o *doświadczeniu moralności* czy też o *doświadczeniu religii*. A skoro można mówić o takich doświadczeniach, to trudno zaprzeczyć, że w orbicie ludzkich doświadczeń znajduje się także dobro i zło, znajduje się prawda i piękno, znajduje się także Bóg. [...] Jeżeli Bóg jest przedmiotem poznania, to – jak uczy zgodnie Księga Mądrości i List do Rzymian – jest nim na podstawie doświadczenia świata widzialnego, a także poniekąd na podstawie wewnętrznego doświadczenia samego człowieka. W tym miejscu Immanuel Kant, odchodząc od starej drogi tych Ksiąg

i św. Tomasza z Akwinu, obiera drogę doświadczenia etycznego. Człowiek rozpoznaje siebie jako *istotę etyczną*, uzdolnioną do działania wedle kryteriów dobra i zła, a nie tylko korzyści i przyjemności. Rozpoznaje siebie także jako istotę religijną, zdolną do obcowania z Bogiem. Modlitwa – o której była mowa poprzednio – jest w pewnym sensie pierwszym sprawdzianem tej rzeczywistości.

Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei*, Lublin 1994

Czy Rodion Raskolnikow, bohater *Zbrodni i kary* Fiodora Dostojewskiego, był *istotą etyczną* w rozumieniu Jana Pawła II? Swoją odpowiedź uzasadnij. W uzasadnieniu odwołaj się do przytoczonego fragmentu tekstu *Przekroczyć próg nadziei* oraz całego utworu F. Dostojewskiego – argumentację zilustruj konkretnymi sytuacjami z lektury.

Wśród nowych propozycji tekstów do samokształcenia dwa dotyczą roli uniwersytetów i – szerzej – nauki we współczesnym świecie: *O polską kulturę humanistyczną. Z Mieczysławem Albertem Krąpcem OP rozmawia Piotr Stanisław Mazur* oraz Karl Jaspers, *Idea uniwersytetu*. W obu tekstach powraca potrzeba rozumienia uniwersytetu jako wspólnoty: ludzi oddanych nauce, skupionych w celu poznania prawdy. To wspólnota ludzi wolnych, którzy podlegają jedynie wymogom prawdy i poprawności metodologicznej jej poznawania. Poznanie prawdy i jej nauczanie w warunkach uniwersyteckich wymaga wolności. Osiągnięcie tego stanu to jedno z podstawowych zadań, przed którym stoi nie tylko polski uniwersytet, ale także szkoła ponadpodstawowa. „Nauka wraz ze wszelkimi innymi sferami kultury jest przecież tą szczególną formą rzeczywistości, której dzieje zależą od tego, co się o niej myśli. Albowiem sposób teoretycznej interpretacji nauki związanej nie tylko z opisowym, ale i wartościującym jej ujęciem wpływa zarówno na stawianie określonych celów i zadań, jak i rzutuje na ich realizację oraz kryteria stosowane w ocenie tworzonej wiedzy”¹³. Prawda znajduje się u podłoża bodaj wszystkich wartości poznawczych. Jeżeli człowiek dąży do pewności, to dąży do pewności posiadania prawdy. Jeżeli zmierza do realizacji określonego programu racjonalności, to chce tym samym zapewnić sobie skuteczną drogę osiągnięcia prawdy¹⁴. Zadaniem szkoły jest przygotowanie uczniów szkoły ponadpodstawowej – w wymiarze intelektualnym, moralnym, merytorycznym, aksjologicznym i wychowawczym – do realizowania tej funkcji na dalszym etapie kształcenia.

¹³ Maria Ossowska, S. Ossowski, *Nauka o nauce*, „Nauka Polska”, XX, 1935, s. 1–12.

¹⁴ Grzegorz Trela, *Nauka i wartościowanie – uwagi o kondycji filozoficznej refleksji nad nauką*, „Argument” Vol. 4, 2/2014, s. 295.

Ośrodek Rozwoju Edukacji

Aleje Ujazdowskie 28

00-478 Warszawa

tel. 22 345 37 00

www.ore.edu.pl